

FOTOSCHRIFT

NR 3

Waar je echt vandaan komt

Vele uren en dagen had ik in een modernistische Zaanse wederopbouwwijk rondgelopen overigens zonder veel fotografisch resultaat. Wel had ik er een aanvaring gehad met een kwaai opoe en een aardig gesprekje over de oude tijd met een vriendelijke Turkse heer gevoerd. Vooral is bij me blijven hangen dat het grootste deel van de bevolking, met name de oudere vrouwen, een ongelukkige en depressieve indruk maakt. Ze hebben het niet naar hun zin, maar kunnen kennelijk geen kant uit. Van de jongere mannen blijven alleen de grootste sukkels er hangen.

De wijk is gebouwd volgens een zogenaamde stempelstructuur. Steeds een hoekflat, met aan de binnenkant van de hoek een torenflat, en er naast drie losse flats. Dat patroon herhaalt zich een paar keer. Eén zo'n stempel is in de jaren zestig door de Amsterdamse Droogdok Maatschappij speciaal voor arbeiders uit Italië aangekocht. Bij de brievenbussen zijn nu de meeste namen Turks, maar toch vond ik nog één naam uit die tijd terug. Over de Italiaanse gezinnen is een paar jaar geleden het prachtige boek *De Spaghettiflat* van Daniela Tasca verschenen. Duidelijk komt naar voren dat identiteit tot in de derde of vierde generatie een rol speelt, maar het aardige is dat er door de voormalige bewoners van de flat veel tegenstrijdige uitspraken worden gedaan. Aan de ene kant wordt de saamhorigheid in de flat geroemd en aan de andere kant herinnert iemand zich dat de Italiaanse families elkaar onderling wantrouwden. De één ging liever met Nederlanders om en de ander juist niet, met als merkwaardige variant een jongeman die bij voorkeur met Turken en Surinamers optrok, omdat die je tenminste begrepen.

Hoewel ik zelf een allochtoon van de tweede generatie ben, moet ik zeggen weinig in het boek van Tasca te herkennen. Het enige is misschien het jaarlijkse bezoek aan mijn moeders land van herkomst met alle perikelen die daar bij hoorden. Geromantiseerd heeft mijn moeder haar geboortegrond nooit. Heimwee of het gevoel nergens meer thuis te horen kende ze niet. Die verscheurdheid was er bij de Italianen wel, maar dramatisch was die ook weer niet. De jongeren hadden plezier in hun aparte status – 'het was wat als je in de spaghettiflat woonde' – en de meeste ouderen prakkizeerden niet over repatriëring. Vreemd genoeg is mijn broer op latere leeftijd alsnog mijn moeders taal gaan leren.

Aan de straat met de flats in stempelstructuur woonden arbeiders, evenwijdig daaraan in een strook met laagbouw woonde het kantoorpersoneel en in de strook met bungalows daar weer evenwijdig aan het hogere kader. De Italianen

Arnhem, 2017

Arnhem, 2017

zijn in de loop van de tijd in de laagbouw gaan wonen of zijn verder over de stad uitgewaaierd. Dezelfde beweging doet zich nu natuurlijk ook voor bij de andere groepen uit de tot voor kort wat verwaarloosde wijk. In de stad ben ik veel jongedames met hoofddoekjes tegengekomen die mij niet uitscholden. Het waren zelfbewuste vrouwen die geen enkele schuwheid hadden ten opzichte van het blanke ras of andersgelovigen en vastbesloten waren er wat van te maken. Bij mijn laatste bezoek aan de wijk zat die opoe echter nog steeds met haar kwaai kop op een tafel tussen de groentekisten.

Een heel andere fotografische excursie voerde mij naar de overblijfselen van het modernistische dorp aan de rand van Arnhem dat Mies Bouwman ooit voor een minderheidsgroep had laten bouwen. Bijna werd ik er omver gereden door iemand die voorover liggend een sigaretje lag te roken op een zich in een flink tempo voortbewegend elektrisch bed. Afgezien van dit futuristische verschijnsel maakte het terrein vrijwel overal de indruk dat ook hier de tand van de tijd aan de goede bedoelingen van wel-
e-
er knaagt. Alvorens de terugreis te aanvaarden at ik met mijn echtgenote ergens in een provinciaal restaurant een pizza. De baas was een Italiaan. Er werkten twee dames met duidelijk Chinees-Indische trekken. Verder bediende een levendig meisje van wie ik de afkomst niet thuis had kunnen brengen ware het niet dat ze erg leek op mijn tandartsassistente die Marokkaanse ouders heeft. Ik hoefde dus niet te vragen waar ze ‘echt’ vandaan kwam. Het meisje had in haar werk dezelfde toewijding en overtuiging als de assistente. Net als zij een innemende persoonlijkheid en bovendien bloedmooi. Dezelfde beslistheid in haar voor-

Zaandam, 2017

Arnhem, 2017

men wat van het leven te maken. Nadat wij onze borden hadden gekregen, ontspon zich een gesprek tussen haar en een van de Chinese dames. Of ze nog steeds niks had gegeten... Het was namelijk ramadan. Moet je je er aan houden van het geloof, was de volgende vraag. Nee, zei ze, ik moet niks, maar ik houd me er aan omdat ik het wil. ‘Als je het niet met je hart doet ziet Allah het heus wel.’ De Chinese gaf zich niet zo gauw gewonnen. Je moet het zeker van je ouders. Welnee, zei ze, bij ons thuis doet verder niemand er wat aan. ‘Mijn moeder heeft geen zin om te stoppen met roken en mijn vader komt niet eens in de moskee.’

Arnhem, 2017

Arnhem, 2017

Arnhem, 2017

Arnhem, 2017

Arnhem, 2017

Arnhem, 2017

Bezoek van een atheïst

Volkomen onverwachts bereikte mijn echtgenote een op zichzelf onbeduidende vraag van haar vroegere baas met wie zij al dertig jaar geen enkel contact meer had. Ook wel omdat ik nieuwsgierig naar de man was, schreef zij in een onbewaakt ogenblik terug dat hij eens langs moest komen. Een paar dagen later pakte hij het vliegtuig om rond elf uur 's morgens bij ons te arriveren. Een echte plakker is het niet, want na de lunch belde hij zijn chauffeur met de mededeling dat hij over tien minuten wenste te vertrekken.

Hugo moet enorm rijk zijn. Zijn rijkdom is fascinerend omdat hij zijn vermogen zelf van de grond af heeft opgebouwd. Maar wat me vooral aan hem boeit, is dat hij een leven leidt dat totaal anders is dan het mijne. Overal op de wereld heeft hij huizen met personeel, kantoren, grote opslagplaatsen voor zijn handel in munten, bankbiljetten en postzegels en zelfs nog ergens een theeplantage. In die huizen woont hij overigens meestal niet langer dan een paar dagen, want hij vliegt vrijwel permanent de hele wereld rond. Hij vertelde zo tussen neus en lippen dat hij de komende weken bezoeken zou afleggen in het Midden-Oosten, Indonesië, China, Zuid-Amerika, de Caraïben en Florida. Hij moest trouwens hoognodig weer eens voor zaken naar een paar eilandjes in de Stille Zuidzee. Toch is Hugo een eenvoudig en sober levend mens. Hij is geen opschepper en maakt zeker geen poenige indruk. Zijn personeel behandelt hij goed, volgens mijn vrouw, en gierig is hij niet. Een subtiel lachje verradt dat hij plezier beleeft aan het spel.

Tijdens zijn korte aanwezigheid in Schraard heb ik Hugo op een kleine zwakheid kunnen betrappen. Als hij de kans schoon ziet mag hij graag vermelden welke beroemdheden hij heeft leren kennen. Een heel klein snobistisch trekje dus. Ja, zei hij, onlangs

Hugo, omstreeks 1950

was ik nog met Hirsi Ali en Richard Dawkins op het atheïstencongres in Melbourne. Hij laat een foto zien waarop hij pontificaal met de beroemde atheïsten staat afgebeeld. Ze waren daar vanuit de hele wereld bij elkaar gekomen om met zijn allen vast te stellen dat het geloof dom en achterlijk is. Hij noemde de bekende voorbeelden van godsdienstige domheid om dit standpunt kracht bij te zetten. Het geloof in een god en een hemel zijn vormen van wensdenken waar-

voor geen plaats is in het tijdperk van de wetenschap. Als vanzelfsprekend nam hij aan dat ik er ook zo over dacht. Ho even, zei ik. Zo denk ik helemaal niet. De atheïst heeft, anders dan de gelovige, overal een verklaring voor. Vanuit zijn schijnbaar verheven positie kijkt hij op het aardse gewemel neer. Maar ik moet toegeven dat het atheïsme mij, ondanks zijn arrogante trekken, minder tegenstaat dan de in bijbelse zin heidense moderne zweverigheid waarbij alles om de beleving draait. Onze gast was in elk geval niet zweverig, bovendien geen scherpslijper of doordrammer en in wezen een bescheiden mens. Iedereen mag trouwens denken en zweven wat hij wil. Maar de kerkgaande gelovige moet zich niet in een hoek laten drukken, vind ik.

Misschien is de kern van de christelijke boodschap wel dat wij niet hoeven op te stijgen naar hogere sferen, maar dat de Heer naar ons afdaalt. Het gewone dagelijkse leven is immers precies het niveau dat bij ons hoort. Maar toch is er soms ineens de vraag der vragen. Alsof er vanuit het niets iemand op onze voordeur komt bonken. De zachtmoedige communistische dichter Abraham van Collem, soms atheïst en soms zweverig, vatte deze onrust bijna honderd jaar geleden in een gedicht samen toen hij zich afvroeg of iets in het heelal denkt 'aan mensheid, dier, of plant. Aan mij'. Dan schrijft hij helder en zonder overbodige woorden te gebruiken: 'Ik denk, en wijl ik denk, denk ik, Hij denkt, de ontoegankelijke, van wien men zegt: Hij, God.'

Hengelo, 2017

Hoogezand, 2017

Almelo, 2017

Oldersum, 2017

Ruinen, 2017

Sneek, 2017

Sennestadt, 2017

Bocholt, 2017

Een organische cultuur

De belangstelling voor het nieuwe bouwen van de jaren vijftig en zestig lijkt de laatste jaren toe te nemen, maar toch is haast geboden om van de oorspronkelijke architectuur en planologie nog iets terug te zien. Er wordt veel afgebroken en vervangen of opgepimpt. Van de inrichting van de openbare ruimte is weinig meer over. Het overtrof dan ook mijn verwachtingen dat Sennestadt, gelegen aan de rand van het Teutoburger Wald in de omgeving van Bielefeld, nog vrijwel geheel in authentieke staat te bezichtigen is.

Sennestadt ligt aan weerszijde van een beekdal. Het is net of aan elke kant van het smalle maar diepe dal een groot blad ligt uitgespreid. De hoofdnerven worden gevormd door de wegen die de wijken met elkaar verbinden. De open bebouwing van voornamelijk middelhoge portiekflats volgt de zwierige lijnen van de zijnerven die uiteindelijk naar steeds kleinschaligere laagbouw voeren. De beek mondt in het zuiden uit in een stuwvijver, waar op een schiereiland het bestuurlijke en culturele hart is gevestigd. Aan de noordkant verrijst het majestueuze decor van de beboste rotsen van het Teutoburger Wald. Langs de beek tussen de steile rotswanden bevindt de wandelaar zich ineens in een uitloper van het grillige gebergte.

De bedenker van Sennestadt is Hans Bernhard Reichow. In de jaren twintig werkte hij in Berlijn onder andere op het kantoor van de indertijd bekende architect Erich Mendelsohn die enkele jaren later met achterlating van zijn vermogen het land moest verlaten. Reichow sloot zich aan bij de nazipartij. Tijdens de oorlog werkte hij mee aan het Generalplan Ost dat tot doel had gebieden in Polen, de Oekraïne en Rusland gereed te maken voor Duitse kolonisatie. Onder Albert Speer hield hij zich bezig met de wederopbouw van gebombardeerde steden. Na de oorlog was hij medeverantwoordelijk voor de realisatie van tuinsteden en stadsuitbreidingen in onder andere Hamburg en Bremen.

Algemene bekendheid kreeg Reichow door zijn publicaties over organische bouwkunst. De vergelijking met de organische gebouwen van Mendelsohn, zoals de Einsteinurm in Potsdam, dringt zich op al is bij Reichow vooral de planologie organisch. Voor alles diende gelet te worden op het natuurlijke levensritme en het door de 'sympathische zenuw' gestuurde instinctieve gedrag van de mens. Hij wilde geen scheiding van functies binnen de stad, waarmee hij zich afzette tegen de modernisten. In Sennestadt werd een evenwicht tussen wonen, ambacht, lichte industrie en recreatie nagestreefd. Voorzieningen als kerken en scholen zijn over de wijken verdeeld, waarmee de wijkgedachte toch verwant is

Bad Rothenfelde, 2017

Sennestadt, 2017

Bad Rothenfelde, 2017

Bad Rothenfelde, 2017

aan het angelsaksische model. Dankzij tegemoetkoming aan het nestinstinct en bescherming van de privésfeer ontwikkelt zich een hecht contact met de omgeving. Overal zijn fiets- en wandelpaden. De schitterende in moderne stijl ontworpen winkelcentra worden inmiddels wel wat geplaagd door leegstand, maar staan er nog net zo bij als vijftig jaar geleden. Het autoverkeer beweegt zich op natuurlijke wijze in een rustig tempo door de zwierig gebogen straten.

De romantisch-moderne theoretische achtergrond van Reichows stedenbouw grijpt terug op negentiende-eeuws mythisch denken over de natuur. In feite was de culturele overgang niet zo groot toen ik met mijn echtgenote in Bad Rothenfelde terecht kwam om er te overnachten. Hier draait het niet zozeer om de organische Umwelt als wel om de organen in het eigen lijf. Het is de andere kant van dezelfde medaille.

Vanaf de achttiende eeuw wordt in Rothenfelde zout gewonnen. Het plaatsje wordt gedomineerd door een honderden meters lang en tien meter hoog gradeerwerk waar opgepompt grondwater van boven af langs loopt om het zoutgehalte te verhogen. Al vroeg in de negentiende eeuw stelde een groep zakenlieden vast dat het zout een positieve uitwerking op de gezondheid heeft. Sindsdien wordt er gekuurd. Patiënten strompelen achter hun rollators langs het gradeerwerk door de zoute lucht, drijven in het zoutbad of liggen in de zoutgrot. Rondom klinieken en tegenover het gradeerwerk een monumentaal Kurmittelhaus, waar zoutbehandelingen worden aangeprezen bij ziekten van hart, nieren, keel, longen, bloedsomloop, huid en ogen, alsmede bij psychosomatische klachten en neurosen. Een speciale taxidienst verzorgt ritten tussen de verschillende klinieken. In het meer aan het holisme van de nieuwe tijd aangepaste zoutcentrum bij het zoutzwembad beveelt men darmsanering aan. In het bijbehorende restaurant wordt na afloop van de behandeling een uitstekende Currywurst met frites geserveerd. Eten, drinken en winkelen zijn onlosmakelijk aan het kuurleven verbonden.

Langs alle wegen en paden in het centrum van Bad Rothenfelde staan banken op merkwaardig hoge poten waarbij de badgasten via een instructief bordje uitnodigd worden met de benen te ‘bimmeln’. Sommige patiënten roken onder het bimmeln een sigaretje. Verpleegsters reppen zich over straat van de ene patiënt naar de andere. Het is een wereld waar een buitenstaander toch even aan moet wennen, maar in de negentiende eeuw reisden zelfs overspannen Nederlandse staatslieden naar zo’n kuuroord af. Je hebt er pas echt wat aan als je je er aan overgeeft. ‘Ach, zuster, ik voel me vandaag helemaal niet goed.’ Pas na de acceptatie volgt immers de genezing.

Bad Rothenfelde, 2017

Sennestadt, 2017

Bielefeld, 2017

Almelo, 2017

Zwolle, 2017

Een blote dame

Eigenlijk had ik verwacht er na een tijdje op uitgekeken te zijn, maar nog steeds oefenen de naoorlogse wijken uit de jaren vijftig en zestig een bepaalde aantrekkingskracht op mij uit. Dat kan komen doordat ik zelf een deel van mijn jeugd in zo'n wijk gewoond heb en daardoor een zekere betrokkenheid voel, versterkt door het feit dat op dit moment een groot deel van de flats en eensgezinswoningen uit deze periode verdwijnen of een drastische metamorfose ondergaan. Een bekende schrijver merkte op dat je weet dat je oud bent als huizen afgebroken worden die je nog hebt zien bouwen. De wereld die voorbij gaat is mogelijk het hoofdonderwerp van de fotografie, maar het is wel een verschijnsel dat zich permanent voordoet, zodat fotografische haast wat dat betreft overbodig is. Merkwaardig toch dat het me tot op heden niet gelukt is sporen van het maatschappelijk leven uit de periode van het nieuwe bouwen van na de oorlog goed vast te leggen, terwijl het thema me niet onverschillig laat.

In de naoorlogse wijken is de openbare ruimte veranderd, kregen openbare gebouwen een andere functie, verdwenen winkelgalerijen en werden kerken afgebroken of hergebruikt. De burgerlijke maatschappij is behoorlijk door elkaar geschud, sociale idealen verdwenen en de nog resterende macht van middenstand en kerk gebroken. Onlangs schreef iemand in de krant dat 'christenen behoorlijk zijn geïntegreerd' zonder dat het bij de auteur opkwam dat hij historisch gezien wel een heel vreemde opmerking maakte. Aan de andere kant zijn er heel wat afgedankte gymnastieklokalen met nieuw elan in handen van 'evangelische' groeperingen gekomen. In Hardenberg hebben de gereformeerden een lokaalachtig gebouw toch voorzien van een flinke kerktoren. Dat is interessant. Kennelijk zijn er ook in de architectuur nog tekenen die door velen belangrijk gevonden worden, omdat het innerlijke zich nu eenmaal uitdrukt in het uiterlijke. Wie dat ontkent, ontkent iets wat onverbrekelijk bij ons hoort. Een kerk moet er uitzien als een kerk. Een los of afwezig verband tussen vorm en inhoud lijkt echter langzaam geaccepteerd en zelfs toegejuicht te worden. Een concert in een oude fabriek is geen probleem maar integendeel juist een leuk idee.

Geboren in de hoofdstad keerde ik daar aan het begin van mijn adolescentie tijdens de jaren zeventig naar terug. Het leek een natuurlijke gang van zaken, maar er was wel het een en ander veranderd in de tussentijd. Het plan om alle oude huizen af te breken schoof men terzijde, maar de sloop van het gebouw van onze maatschappij, die bij die huizen hoorde, werd met des te meer kracht ter hand genomen. Integratie en gelijkheid werden tot in het maximale nage-

streefd en opgerekt, oude scheidslijnen geslecht en vrijheden tot over het omslagpunt gevierd. In dit verband kwam onlangs een herinnering bij me boven waarvan ik sindsdien regelmatig moet denken, omdat zij zo typerend is voor die tijd en die plaats waar het oude en het nieuwe elkaar ontmoetten. Het is een op zichzelf simpele scène. Ik stond bij de groenteboer. Voor mij stond een dame die een pondje andijvie nodig had. Ze had gouden sandalen met hoge hakken aan, maar verder was ze helemaal bloot. Haar portemonnee had ze noodzakelijkerwijs in haar hand. Ze zag er trouwens met haar licht exotische uitstraling en ontwikkelde vormen goed uit. Iets eigenaardigs of vreemds was er, behalve dat ze naakt was, niet aan haar te ontdekken. Maar wel merkwaardig dat, toen ze de winkel uit was, niemand, groenteboer noch klanten, ook maar één woord over haar toch opmerkelijke verschijning sprak. Iedereen deed of er niets aan de hand was geweest. Wat zal het wezen, heer... Ook ik vroeg gewoon om een kilo aardappels en een krop sla.

Na opnieuw lange tijd buiten de hoofdstad te hebben geleefd, is alles daar voor mij onherkenbaar veranderd. De laatste sporen van een karakteristieke atmosfeer zijn verdwenen. Het decor is er nog wel hier en daar, maar de sociale omgang is heel anders dan dertig jaar geleden en in niets meer te vergelijken met het samenleven tijdens mijn kindertijd. In de tijd van die blote dame speelde er nog wel iets van het oude doorheen. We leefden immers in een voormalige grote havenstad waar je gewend bent aan het ongewone van vreemde kusten. Traditie was bovendien dat niemand zich veel aan regels en voorschriften gelegen liet liggen. En dan was er die bepaalde humor waar niet bij gelachen werd. Maar ook naar die mentaliteit is het inmiddels vergeefs zoeken. Ja, waar is het typisch Amsterdamse eigenlijk gebleven, vraag je je weleens af.

De Warmoesgracht na 1895 gefotografeerd door Jacob Olie

Utrecht, 2017

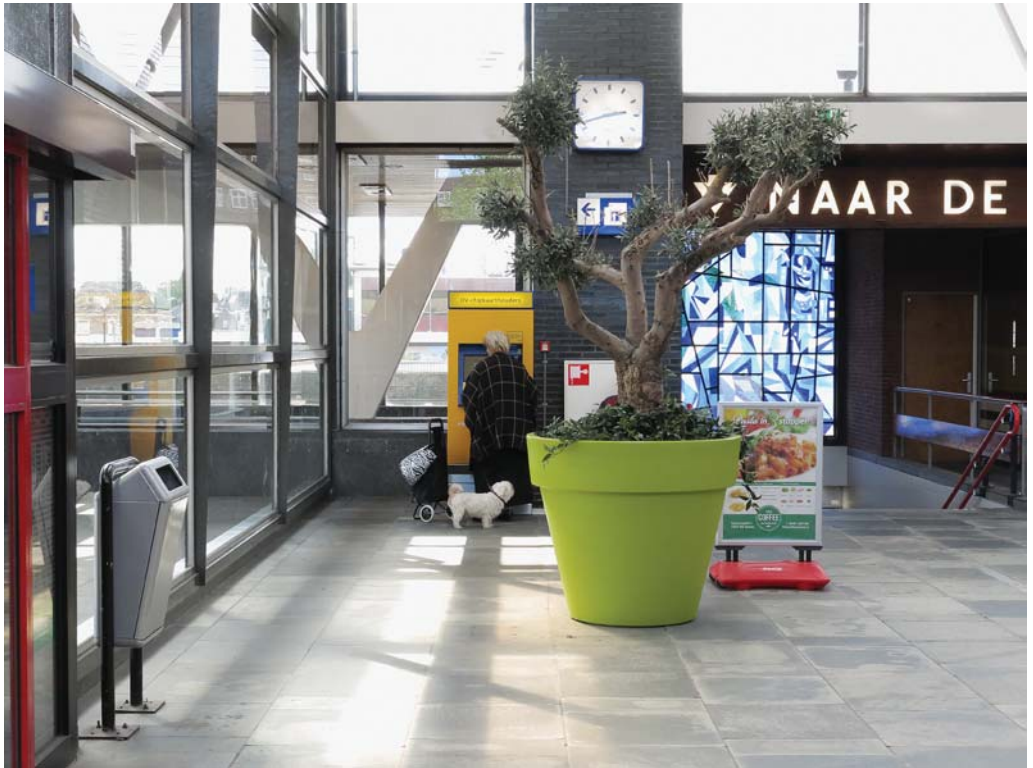
Harlingen, 2017

Leeuwarden, 2017

Bocholt, 2017

Almelo, 2017

Foudgum, 2017

Beetsterzwaag, 2017

Beetsterzwaag, 2017

Groningen, 2017

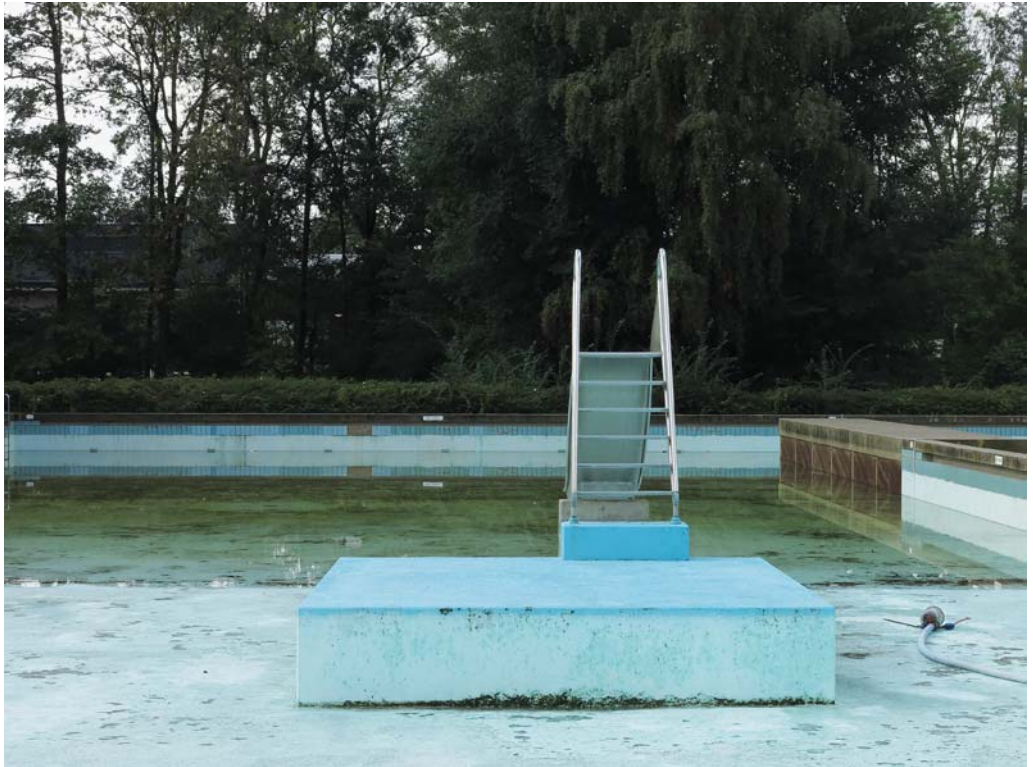
Alkmaar, 2017

Kreileroord, 2017

Den Helder, 2017

Kampen, 2017

Kampen, 2017

Groningen, 2017

Groningen, 2017

Katwijk aan Zee, 2017

Groningen, 2017

Harlingen, 2017

Harlingen, 2017

Psalm 68

Eens in de zoveel tijd voer ik met mijn echtgenote hetzelfde gesprek over de mogelijkheden van het geheugen. Zij zegt zich niets meer te herinneren van voor haar zevende jaar, terwijl ik er van overtuigd ben me nog heel goed enkele gebeurtenissen van voor mijn tweede jaar voor de geest te kunnen halen. Mijn vrouw aarzelt tussen bewondering en scepsis.

Steeds als de herinnering aan vroege gebeurtenissen ter sprake komt, moet ik denken aan het boek *Voor zonsopgang* van de Russische schrijver Michail Zosjtsjenko. In het hoofdstuk *Voor mijn tweede jaar* beschrijft hij hoe na lang denken vergeten beelden door zijn hoofd flitsten. Zelf herinner ik me nog heel goed dat ik met een meisje dat op hetzelfde plein woonde in de box lag. Kort daarna heb ik eens bij haar thuis gegeten. Hoewel ik toen nogal verlegen was, heb ik bij die gelegenheid opgemerkt dat ik nog wel een plakje worst zou lusten. Het is een anekdote die dankzij het verslag van de moeder van het meisje in onze familie vaak is verteld, maar ook zelf herinner ik me de hele gang van zaken nauwkeurig.

Mijn grootmoeder van vaders kant overleed toen ik twee jaar was. Het is slechts een flard, maar ik heb onmiskenbaar een herinnering aan haar. Een bepaalde houding, hoe zij de wereld inkijkt, herken ik nu onmiddellijk op een oude foto waarop zij voor de toonbank van haar winkel staat. Achter de toonbank staat mijn tante Pietje. Mijn grootvader was voor mijn geboorte al overleden. Een recente foto van zijn graf, waarin later ook mijn grootmoeder is begraven, kwam ik onlangs tegen. Mijn vader zei altijd dat hij niets bij het graf van zijn moeder te zoeken had. Misschien ben ik daarom de enige van ons gezin die heeft geweten dat op de grafsteen 'Ps. 68:10-18' staat vermeld.

In de psalmtekst waarnaar de inscriptie op het graf van mijn grootouders verwijst, staat volgens de Statenvertaling: 'Gij hebt zeer milden regen doen druipen, o God! en Gij hebt Uw erfenis gesterkt, als zij mat was geworden. Uw hoop woonde daarin; Gij bereiddet ze door Uw goedheid voor den ellendige, o God!' Met 'erfenis' wordt 'het land' bedoelt, en met 'uw hoop' 'uw kudde'. Ik vermoed dat voor deze tekst is gekozen, omdat voor mijn grootvader het kleine stukje grond dat hij bewerkte van grote betekenis was. De 'ellendige' of zwakke kan zijn opgevat als de 'kleine man'. In de hele familie van mijn vaders kant leefde de overtuiging dat als je voor een dubbeltje geboren bent je nooit een kwartje hoorde te worden. Althans de wens hogerop te komen was niet betamelijk. Mijn vader kende zelfs helemaal geen ambitie. Het is een mentaliteit die ik bij

de oudere generatie in het dorp waar ik nu woon vaker ben tegengekomen. Een andere passage uit *Voor zonsopgang* die me veertig jaar na lezing is bijgebleven, gaat over het sterfbed van een oude man. De verteller wil een dokter halen, maar de vrouw van de man zegt hem de stervende met rust te laten. De lippen van de oude bewegen. Een jonge vrouw met een gebruind gezicht buigt zich over hem heen en luistert naar zijn gemompel. Wat zegt hij? Hij wil 'de tiet'. Ze knoopt haar jakje open en legt de hand van de oude man op haar blote borst. Zijn gezicht klaart op. Een glimlach speelt om zijn lippen.

Foto van 'het land', ongeveer 1937

Purmerend, 2017

Purmerend, 2017

Purmerend, 2017

Purmerend, 2017

Zwolle, 2017

Zwolle, 2017

Zwolle, 2017

Zwolle, 2017

Leven met een advertentieverkoper

Achteraf is het bijna niet voor te stellen dat ik het tientallen jaren heb uitgehouden met een advertentie-acquisiteur waarvoor klanten op de vlucht sloegen als ze hem op tijd aan zagen komen. Eigenlijk was het een soort huwelijk dat wij hadden: Werner kon geen andere opdrachtgever krijgen en ik geen andere verkoper. De mogelijkheden van mijn krant en mijn tijdschrift waren helaas beperkt. Aan de andere kant was Werner tot in de grond lui, onbetrouwbaar en zonder eergevoel. Aan een afspraak hield hij zich nooit. Die eigenschappen maakten hem ongeschikt voor een normale zakelijke relatie. Wij zijn vrienden, vond hij. Dat was natuurlijk onzin.

Er stond wel iets tegenover zijn onhandelbaarheid. Om te beginnen was er Werners imposante uiterlijk. Hij was kolossaal dik, had een rond grotendeels kaal hoofd, een doordringend linkeroog en een rechteroog dat altijd half gesloten was. Zijn indrukwekkende voorkomen werd op latere leeftijd nog opgevoerd door een geweldige orthopedische schoen. Praten kon Werner ook. Als hij aan de slag was, bleek zijn grote talent. Had hij zichzelf eenmaal in de juiste gemoedstoestand weten te brengen, dan was hij niet tegen te houden. Dan kon hij iedereen alles tegen elke prijs verkopen. Meestal ging dat in de vorm van salvo's van honderden of duizenden telefoongesprekken, maar geregeld bewoog hij zich als een tank richting de directiekamers van grote ondernemingen. Later hoorde ik dat het personeel er op de uitkijk stond. Het waren werkelijk geen kleine jongens die als het zover was onder hun bureau kropen. Maar Werner trok zich nergens wat van aan. Hij verliet het pand niet zonder opdracht.

Voor het zover was dat Werner zijn luie achterste op wilde tillen en iets ging doen, moest er van mijn kant heel wat gebeuren. Ik heb daar jarenlang veel te veel tijd aan verspild. Normaal gesproken liep hij 's middags nog in zijn gestrepte pyjama rond. Altijd wilde hij uitstel en altijd waren er dezelfde soort leugens en smoesjes. Dat ik hem niet serieus nam of niet geloofde, maakte hem niets uit. Je houdt het niet voor mogelijk, maar ik heb geen enkele klant kunnen bereiken, zei hij bijvoorbeeld. Dan weer waren er de belangrijke bezigheden voor de carnavalsvereniging die niet konden wachten, dat begreep ik toch wel, of hij moest met de hond naar de dierenarts. En nog duizend andere dingen. Een keer belde hij me op met de mededeling dat hij op de plee zat. Ik zag de situatie meteen voor me. Ze hadden bij de verbouwing juist halverwege het deurkozijn van die kleine saloondeurtjes laten plaatsen. Daar zat hij achter met zijn grote kale kop er boven en met zijn broek op zijn schoenen er onder. Ja, zei hij, je hebt

geen idee wat voor rotzooi er uit komt. Zo kon hij echt niet werken. Ik probeerde het nog. Als je nou eens een luier omdoet? Maar hij bleef zitten waar hij zat.

Ondanks mijn groeiende tegenzin hebben wij tot het eind toe zaken gedaan. De laatste jaren lag Werner regelmatig voor langere tijd in het ziekenhuis, waar hij patiënten en verpleging tot waanzin dreef met zijn urenlange telefoonkanonnades. Zelfs presteerde hij het om een lid van de raad van bestuur van een bekend bedrijf op bezoek te krijgen om vanuit zijn bed een omvangrijk jaarcontract met hem af te sluiten. Later kwam de man er op terug. Er was even een vergissing gemaakt. Eigenlijk hadden ze helemaal geen behoefte aan advertenties. Ja, dat kan wel zijn, maar wat hebben wij daarmee te maken. Er werd een afkoop-regeling getroffen. Toch was deze hele affaire, al liep die gunstig voor ons af, wel een teken aan de wand. De werkwijze van Werner, maar eigenlijk ook die van mij, was behoorlijk uit de tijd aan het raken.

Bij elk nieuw nummer dezelfde gang van zaken. Hij wist dat ik hem niet geloofde en toch altijd weer de bekende vertoning. Ik dreigde hem met wat ik maar kon verzinnen, probeerde hem te chanteren en loog zelf ook van alles bij elkaar om ten slotte, als hij begon te brullen, woedend de telefoon op de haak te gooien. Dan speelde Werner het klaar om een minuut later met een heel gewone stem en of er niets gebeurd was te vragen of ik hem even een voorschot van zoveel duizend gulden over wilde maken, want hij had ‘letterlijk geen geld meer om een brood te kopen’. De laatste jaren had ik de koers zover weten te verleggen dat ik iets minder afhankelijk van de inkomsten uit advertenties was geworden. Ik was het goed zat.

Bij het laatste telefoongesprek dat ik met hem voerde, lag Werner weer in het ziekenhuis. ‘Ja, jongen,’ zei hij. Ineens ontroerde me de toon waarop hij dat zei. Of was ik er na al die jaren toch een keer ingetrapt? Natuurlijk dacht ik aan de tijd die achter ons lag. Aan de nachten dat wij, in een mildere stemming, in de foyer van een hotel of in zijn voorkamer, met de suitedeuren dicht vanwege zijn slapende vrouw en kinderen, zaten te praten. Er was veel ergernis en boosheid, maar toch waren er ook kleine triomfen, en een hoop dingen waar ik, in ieder geval naderhand, om heb kunnen lachen. Zakelijk gezien valt nog te melden dat wij altijd alles heel simpel en ouderwets mondeling regelden. Er is tenminste wat dat betreft nooit een onvertogen woord gevallen. Bovendien verkocht Werner vrijwel altijd aan betrouwbare klanten. Veel administratieve rompslomp had ik niet.

Na Werners overlijden zei zijn vrouw tegen me dat zij en haar zoon en dochter zijn gedachtengoed zouden voortdragen. Dat het haar ernst was, bleek meteen

Heerenveen, 2017

IJmuiden, 2017

al bij de begrafenis. De aula was gevuld met mensen, de kist was van tevoren gebracht en de geestelijke stond in de startblokken om zijn verhaal te houden. Alleen de familie was nog niet gearriveerd. In een wat lacherige sfeer hebben we een half uurtje op ze moeten wachten. Nadat ze opgewonden en verwaaid binnen kwamen stormen, kon na een kwinkslag met het stichtelijke woord worden begonnen. Daarna sprak Werners zoon. Dat ging hem goed af. Zijn ronde hoofd kwam me erg bekend voor. Naarmate hij ouder werd ging de zoon steeds meer op zijn vader lijken.

De krant op de rotatiepers in Kollum, 1991

Zaandam, 2017

Sneek, 2017

Sneek, 2017

Heerenveen, 2017

Meppel, 2017

Heerenveen, 2017

Haarlem, 2017

Leeuwarden, 2017

Haarlem, 2017

Almelo, 2017

Schraard, 2001

Schraard, 2003

Levensmiddelen

Begin jaren zeventig werkte ik twee dagen per week voor een kruidenierswinkel die als nevenactiviteit diervoeders verkocht. Vermoedelijk was de fouragehandel in het verleden hoofdzaak geweest. Het bedrijf werd draaiende gehouden door drie zussen. Verder was er een oude moeder die voor het huishouden zorgde, een harmonium en een kater die niet op schoot mocht. Mijn taak was de bezorging van de bestellingen. De winkel was aangesloten bij de coöperatieve inkooporganisatie van de Nederlandse Kruideniers Bond die *Enkabe* als merknaam voerde. De naam werd gebruikt voor spaarzegels en huismerkartikelen als bijvoorbeeld bier en lucifers.

Alles in het kruideniersbedrijf verliep nogal omslachtig en ingewikkeld. Bij elke klant waren er bijzonderheden waarmee rekening moest worden gehouden. Eén zus stond achter de toonbank, een andere zus hield zich vooral met de telefonische bestellingen bezig en de derde zus haalde met de brommer bij een deel van de klanten de boekjes op waarin zij als het goed was hun bestellingen hadden genoteerd. Vaak moest dit alsnog gebeuren. En het kon zijn dat de klant iets was vergeten. ‘Had u misschien nog een koekje voor bij de koffie gewenst?’ In de winkel weerklonk deze zin ook geregeld.

Een week per jaar was de zaak wegens vakantie gesloten. Dan werd de houten constructie voor het bezorgen van de boodschappen uit de stationcar verwijderd en de achterbank opgeklapt. De drie zussen vertrokken naar altijd hetzelfde pension op de Veluwe. De oude moeder werd tijdelijk in een verzorgingshuis in de buurt geparkeerd. Zij was op een boerderij net buiten de bebouwde kom geboren. Haar actieradius is haar hele leven niet groter geweest dan ongeveer drie kilometer. Meer had zij van de wereld niet gezien. Ze verzekerde mij dat ze daar ook totaal geen behoefte aan had.

De hele gang van zaken rond de winkel was in mijn ogen niet altijd even doelmatig. Het gedoe met de lege statiegeldflessen die altijd nauwkeurig geteld moesten worden, of de strijd om het behoud van zoveel mogelijk lege dozen waar vanwege de bestellingen altijd een tekort aan was, alles ging er even onhandig aan toe. Soms moest ik een krankzinnig eind rijden om ver buiten de gemeentegrens een zak kippevoer af te leveren. Ik schaam me toe te moeten geven dat ik toen de familie weleens voor enigszins achterlijk heb versleten. Nu pas dringt het tot me door dat achter al dat gehannes van de zussen en de oude moeder een bepaalde levensernst schuilging.

Midden jaren tachtig verhuisde ik naar een dorp met een winkel die aangesloten

was bij de Vrijwillige Inkoop- en Verkooporganisatie Vivo. Na de overname door Unigro veranderde de naam in Cirkel. Veel herkende ik van mijn vroegere baantje in de levensmiddelenbranche, maar er waren kleinere en grotere verschillen. Tante Anna leidde het bedrijf alleen al had zij wel een knecht die met een winkelwagen langs de weg ging. Het harmonium was vervangen door een elektronisch orgel en een kater was er niet. Het strijdend leven kwam mij bekend voor. Anna ging door tot het uiterste. Dat de bakker op ons dorp zijn toonbank bij de vuilnisbak had gezet, was in Anna's ogen krankzinnig en onbestaanbaar. Een nieuw begin hoorde in haar wereldbeeld niet tot de mogelijkheden. Het voorjaar maakte haar somber.

Over het winkeltje werd veel geklaagd, maar ik vond het jammer toen het uiteindelijk afgelopen was. 's Morgens om zes uur kon het werkvolk er een pakje shag kopen en 's avonds om tien uur kon je er nog terecht voor een fles jenever. Tante Anna was, hoewel boerendochter, aan de ene kant een stereotiepe middenstander, maar aan de andere kant was zij in haar levenswijze verre van gewoon. Koken deed ze bijvoorbeeld nooit. Ze lustte alleen gebakjes, slagroom en bananen. Vlees of groente kon zij niet door haar keel krijgen. Dat er mensen waren die knoflook aten, vervulde haar met afgrijzen. Voor haar jong gestorven man en voor haar twee dochters had zij vroeger ook nooit gekookt. Haar interesses lagen meer op zakelijk gebied. Daarnaast las zij boeken, speelde liederen op haar orgel en verzorgde liefdevol haar planten.

Als tante Anna een keer in de zoveel maanden haar haar moest laten permanenten, stond mijn echtgenote in de winkel. Zelf hielp ik weleens met het sjouwen van een paar kratten of dozen. De man die op de winkelwagen zat, wilde dat niet doen. 'Het is net een beest,' zei ze. Over haar klanten dacht ze trouwens evenmin erg vriendelijk en ook niet over zichzelf. Haar man was een goed mens geweest, maar zij was slecht, vond ze. Daar moesten we het maar mee doen. Toch kwam ik er graag. De gesprekken liepen via het dorp en de maatschappij vrijwel altijd uit op de godsdienst. Wij konden elkaar daarin wel vinden al stond ik soms verstoemd van het onvervalste heidendom dat de kop op kon steken. Zo memoreerde ze een keer woedend dat ze van haar fiets gevallen was en 'dat nog wel op weg naar de kerk'.

Soms kregen Anna's klanten het een en ander naar hun hoofd als ze niet vaak genoeg in de winkel kwamen of niet genoeg kochten. Op andere momenten had ze zich voorgenomen aardig te doen, maar dat ging haar niet best af. De valsheid spatte er vanaf. Maar ze had een gezellige kant. Veel dames op het dorp kwamen graag in het kamertje achter de winkel bij haar op de koffie. Zelf heb ik daar wel gezeten met haar sprekend over zonde en genade. Door haar achter-

Schraard, 2003

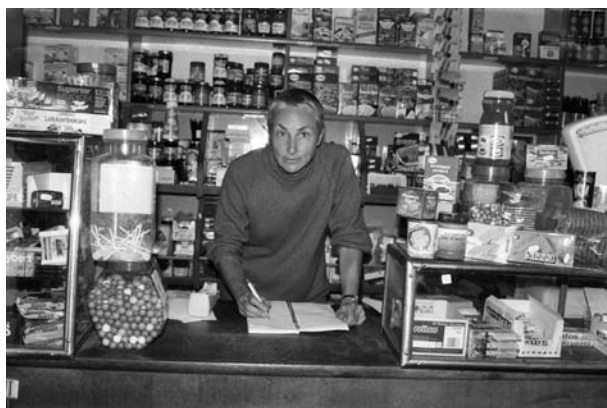

Schraard, 2002

raam kon je kilometers ver in de richting van de Weeren kijken. Het raam gaf het uitzicht dat beschreven is door de dichter van het Friese land Obe Postma. ‘En myn eagen siikje de Wearstal.’ Hij had het denk ik over de ernst die in dit landschap verscholen lag.

Tante Anna kon de klandizie er flink van langs geven, maar zelf kreeg zij ook heel wat te incasseren. De dorpsgenoten schaamden zich tegenover haar nergens voor. Je hebt er geen voorstelling van wat ze tegen je durven te zeggen als je een winkel hebt, zei ze. Dat maakte het nog meer opmerkelijk dat zij een rotsvast standsbewustzijn had. Kijk, zei ze bijvoorbeeld over een grote boer op het dorp, ‘zo’n mannetje zit daar maar zo’n beetje achter z’n koetjes’. Meer hoefde ze er niet aan toe te voegen. Dan snapte je wel hoe de maatschappelijke verhoudingen in elkaar staken.

Haar positie heeft Anna met totale inzet verdedigd. Toen de bestellingen bij de inkooporganisatie door middel van een op de telefoon aangesloten terminal moesten worden opgegeven, heeft zij zich de benodigde technische kennis op hoge leeftijd eigengemaakt. Niet lang daarna werd het steeds moeilijker om kleine hoeveelheden te bestellen. Nog later wilde *Unigro* helemaal niet meer bij haar afleveren. Maar bij elke tegenslag vond ze wegen om spullen in te kopen. Op het eind werd het assortiment toch steeds kleiner. Op het allerlaatst verkocht zij nog een paar kleine artikelen. De strijd werd voortgezet al zat de overwinning er al lang niet meer in. Na sluiting van de winkel is tante Anna door haar dochters in een nabijgelegen verzorgingshuis ondergebracht. Daar is zij een paar jaar later op bijna negentigjarige leeftijd overleden.

Marijke Bakker neemt waar voor tante Anna, 1993

Lelystad, 2017

Lelystad, 2017

Delfzijl, 2017

Delfzijl, 2017

Vroom gezelschap

De Dordtse pleegmoeder van mijn moeder behoorde binnen het gereformeerde kerkverband tot de bevindelijke richting. De familie was in 1834 met de Afscheiding meegegaan, maar er was een nog veel oudere geschiedenis die zich afspeelde in de wereld van vrome gezelschappen en oefenaars. Zo erfde ik de bundeltjes met *De lofzangen Israels* van Johannes en Jacob Groenewegen, die verbonden zijn met een opwekking in Werkendam in 1742. Een dagboekje, afkomstig uit het familiebezit, laat zien dat er in huiselijke kring en tijdens de oefeningen veel gebruik van is gemaakt. Een notitie van bijvoorbeeld 27 januari 1757 doet ons nu wel wat wonderlijk en eerlijk gezegd ook een beetje komisch aan, maar geeft een aardig beeld van deze bevindelijke wereld. Men was op de dag die beschreven wordt bedroefd over het vertrek van twee vrienden, maar de duivel

‘speelde daar ook niet weinig zijn rol, want hij wierp mijn vrouw in, dat als zij bekeerd was, zij dan zooveel liefde voor Van der Plas, als voor Van Dort moest hebben, en dat zij Van der Plas wel liefhad omdat hij God liefhad, echter niet zoo lief als Van Dort; waaronder zij een doodelijk pak van benaauwtheid en bekommering kreeg, doch wierd korten tijd daarna onder het zingen van een lied uit Groenewegen fol 75: weder wel eenigsints gered, doch niet volkomen verruymt, echter zoodat de vijand zijn oogmerk niet bereikte.’

Het genoemde lied was een vrije bewerking van de bekende psalm 139 waarin David belijdt dat hij een open boek is voor de Heer. Johannes Groenewegen laat van de prachtige tekst weinig heel: ‘Hoor het zuchten van mijn hart, dat verward, steeds in ongeloof blijft hangen.’ De blik is naar binnen gericht. In de oorspronkelijke psalm komt dat ongeloof niet eens voor, maar er was behalve voor broeierige gevoelens nu eenmaal een voorkeur voor kwellende vragen. Grotendeels was dit nog de sfeer waarin mijn moeder de beste jaren van haar leven doorbracht, maar ze trok er zich gelukkig weinig van aan al werd er niet meer gedanst, zoals zij dat in haar kindertijd nog had geleerd, want het begint met dansen, maar waar eindigt het, zo was de gedachte.

Harderwijk, 2017

Harderwijk, 2017

Harderwijk, 2017

Harderwijk, 2017

Delfzijl, 2017

Farmsum, 2017

De tekst op pagina 9 verscheen in Tsjerkefinster, de teksten op pagina 15 en 35 verschenen in De Rode Leeuw, en de teksten op pagina 41 en 53 verschenen in Terpnijs. De overige teksten zijn niet eerder gepubliceerd. De foto op pagina 2 is gemaakt door William Henry Fox Talbot, de foto's op pagina 9 en 36 zijn gemaakt door een onbekende fotograaf, en de foto op pagina 22 is gemaakt door Jacob Olie. Alle andere zijn van de hand van de auteur.

Tekst en fotografie	Pieter Bakker
Uitgave	Stichting Kunst en Wetenschap
Druk	Van der Eems Easterein
Copyright	© 2018 P.I. Bakker
ISBN	978-90-79151-19-6
NUR	653
ISSN	2542-5420